

JULIUS PAYER

2. 9. 1841 – 29. 8. 1915

Polární cestovatel, horolezec, objevitel, malíř a spisovatel Julius Johannes Ludovicus Payer je jedním z nejslavnějších rodáků lázeňského města Teplice. Datum jeho narození je uváděno různě (zpravidla nesprávně), nejčastěji dne 1. září 1842. Rozhodující je však rodný zápis v matrice, kde je možné se dočíst, že se narodil 2. září 1841 v Šanově (nyní součást Teplic), v domě „U Jitřenky“ v ulici U Hadích lázní. Dům je dnes kulturní památkou a je znám jako Hotel Payer. Pamětní deska umístěná na budově připomíná, že se v ní narodil „polární badatel, objevitel Země Františka Josefa na severní točně a vynikající malíř Julius Payer“.

Payerův otec Franz Anton Rudolf Payer byl rakouský důstojník, sloužil u pěšího pluku č. 29 a v roce 1832 byl penzionován. Zemřel, když bylo Juliovi teprve čtrnáct let. Matka Blandine Francisca pocházela ze známé teplické patricijské rodiny Johnů. Prvních deset let svého života prožil Julius v Teplicích. Jako synovi důstojníka mu byla předurčena vojenská životní dráha. Rozhodl se jít ve šlépějích svého otce a roku 1852 začal navštěvovat kadetní školu v Łobzówě u Krakova. Po jejím absolvování (1856) pokračoval ve studiu na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě, kde byl roku 1859 vyřazen jako podporučík 2. třídy a přidělen k 36. pěšímu pluku do pevnosti Verona. V roce 1863 působil krátce jako učitel dějepisu na kadetní škole v Eisenstadtu. Pro „příliš samostatný úsudek“ ale musel toto místo brzy opustit. Ještě téhož roku nastoupil do posádky v Benátkách a v roce 1864 byl povýšen na podporučíka 1. třídy. O dva roky později se na italském tažení účastnil bitvy u Custozy, kde dobyl dvě italská děla. Za svou statečnost byl vyznamenán vojenským záslužným křížem a povýšen na nadporučíka.

Vojenské řemeslo však nepřiřostlo mladému Payerovi k srdci. Lákaly ho hory, neprobádaná pásma alpských velikánů, snil o jejich poznání a prozkoumání: „*Po tři roky jsem hledival z veronské roviny pln touhy na řetěz Alp. Probádání velehorských skupin tyrolských Alp jsem považoval za cíl svého života.*“ S alpskými výstupy začal Payer již v roce 1863 ve Vysokých Taurách (dobył vrchol nejvyšší rakouské hory Grossglockner). O rok později prozkoumal téměř neznámou Adamellskou skupinu v italských Alpách. Za obtíží, které si dnes sotva dovedeme představit, zdolal jako první Adamello (3554 m) a jako druhý Presanellu (3556 m). V letech 1864–1868 se Julius Payer vyznamenal svými výstupy na alpské vrcholy, včetně řady prvovýstupů, a mapováním Alp. Pokořil celkem 26 vrcholů Adamellských Alp a 92 vrcholů Ortlerských Alp. Výsledkem jeho horolezeckých výprav byly kvalitní topografické mapy celého zkoumaného území, jež proti dosavadním pokusům o zmapování představovaly obrovský pokrok a úspěch. Julius Payer začal být vnímán jako vynikající topograf, znalec Alp, obratný a zkušený horolezec. Stále častěji o něm psal i vídeňský list.

Rok 1868 znamenal pro Payerovu práci příznivý obrat. Ministrem vojenství se stal polní podmaršálek František Kuhn, který Payera znal ze svého působení v Tyrolsku jako vynikajícího alpského topografa. Tento modernizátor rakouské armády potřeboval důstojníky s vědeckými ambicemi. Na Kuhnův příkaz byl Julius Payer povolán do Vojenského zeměpisného ústavu ve Vídni, kde mohl mapování Alp provádět služebně. Místo svých levných měřicích přístrojů měl k dispozici dokonalý teodolit, průvodce, pomocníky i finanční prostředky. Jeho práce se tak ještě zdokonalila.

Payerových schopností si všiml též známý německý geograf dr. August Petermann. Na podzim roku 1868 mu nabídl funkci topografa a vedoucího saňových průzkumných cest v chystané druhé německé polární expedici k východním břehům Grónska. Expedice vyrazila z brémského přístavu a tvořily ji dvě lodě – mateřský parník *Germania* a pomocná plachetnice *Hansa*, která vezla především zásobu uhlí. 15. června 1869 se Julius Payer nalodil na vedoucí loď *Germanii*. Osud výpravy se však nevyvíjel šťastně, obě lodě uvízly v ledu. Plachetnice *Hansa*, na níž se nacházel další teplický rodák a geolog Gustav Carl Laube, se dostala do sevření ledových mas a po několika měsících byla zcela rozdracena. Posádka se jen zázrakem zachránila na plovoucí ledové kře. *Germania* i s Payerem přes všechny nesnáze pokračovala v plánované cestě. Polárníci však museli čelit mnoha mimořádným okolnostem. Nebyli dostatečně vybaveni na saňové cesty, neměli psy, saně museli tahat lidé. Přesto Julius Payer úspěšně zmapoval dosud neprobádanou oblast za 75. severní rovnoběžkou, získal cenné geologické poznatky a jako první zavedl do arktického výzkumu horolezectví. Loď *Germania* se s účastníky výpravy šťastně vrátila do Bremerhavenu 11. září 1870.

To hlavní J. Payera za polárním kruhem teprve čekalo. V roce 1871 proběhla první rakouská orientační výprava do Severního ledového oceánu, která měla prozkoumat Barentsovo moře mezi Špicberkami a Novou Zemí s cílem zjistit, zda existuje volné moře směrem k sibiřským břehům. Vedením výpravy byl pověřen Julius Payer společně s kapitánem Carlem Weyprechtem. Expedice měla přípravný charakter. Získaných zkušeností využili Rakušané při přípravě velké polární výpravy, jež se uskutečnila v letech 1872–1874. Jejím cílem bylo buď doplout co nejbližší k severnímu pólu, nebo se plavit podél severního pobřeží Sibíře k východu, až do Asie (tzv. Severovýchodním průjezdem, nyní znám jako Severní mořská cesta). I této výpravě veleli Carl Weyprecht a Julius Payer. Funkce byly rozděleny tak, že námořní důstojník Weyprecht řídil plavbu a Payer akce na zemi. Výpravě předcházely velké přípravy a byla financována ze sbírek pořádaných po celém Rakousko-Uhersku. Posádku lodě tvořilo 23 mužů, příslušníků různých národů monarchie i některých dalších. Expedice vyplula 13. června 1872 z přístavu Bremerhavenu na speciálně upravené lodi Viceadmirál Tegetthoff. Tentokrát se k výpravě štěstí otočilo zády hned na samém počátku. Nedaleko ostrovů Nová země plavidlo sevřely ledové kry a loď byla hnána různými směry, hlavně však na sever. Posádka musela v království věčného ledu a sněhu přezimovat. Celý rok trvalo, než polárníci zahlédli nějaké pobřeží. 30. srpna 1873 se ocitli před dosud neznámou ostrovní skupinou, kterou nazvali Zemí

Františka Josefa. Z důvodu dlouhé polární zimy však nebylo možné souostroví prozkoumat. Topografický průzkum se proto uskutečnil až v časném jarním období roku 1874. Payer měl na probádání souostroví pouhých šest týdnů. Řadu ostrovů a zálivů pojmenoval po českých a moravských městech (např. Teplický záliv na Rudolfově ostrově, Šanovský ostrov na jihu souostroví, Brněnský mys; po Payerovi byl později pojmenován jeden ostrov a také fjord). Výsledkem průzkumů byly cenné vědecké poznatky. Kartografické zpracování Payerových topografických měření a nákresů provedl Vojenský zeměpisný ústav ve Vídni a patří k nejcennějším částem jeho díla. Jelikož zamrzlá a poškozená expediční loď Viceadmirál Tegetthoff nebyla schopna plavby a třetí přezimování nebylo ze zdravotních a zásobovacích důvodů možné, bylo rozhodnuto, že se v květnu 1874 výprava vrátí do Evropy na saních a člunech. Zpáteční cesta trvala posádce 96 dní a byla ve znamení útrap, těžkostí, boje s přírodními živly a nepředstavitelné únavy. Teprve 15. srpna 1874 dorazili polárníci k volnému moři, pak jejich cesta pokračovala v člunech. Konečné záchrany se dočkali 24. srpna 1874, kdy je vzala nedaleko Nové země na palubu ruská rybářská loď. 3. září 1874 (po 812 dnech) stanula posádka Tegetthoffu konečně na evropské pevnině v Norsku. Následoval triumfální návrat do vlasti a Rakousko se mohlo pochlubit zeměpisnými objevy. Z Hamburku byl pro expedici vypraven zvláštní vlak, který přijel do Vídně 25. září 1874. Slavnostně vyzdobeným městem polárníci projížděli jako hrdinové. Julius Payer se po návratu z Arktidy stal celebritou nejen vědeckého, ale i veřejného života. Vedle rakouských řádů a vyznamenání přijal rovněž prestižní zlatou medaili Ob Terras Reclusas, propůjčovanou britskou Royal Geographical Society. Rodné Teplice, do nichž cestovatel zavítal 11.–12. října 1874, svého rodáka jmenovaly čestným občanem. Payer navštívil rodný dům „U Jitřenky“ v Šanově a teplického a šanovského starostu, kteří návštěvu opětovali. Odpoledne si se svými přáteli vyjel kočárem do teplického okolí. Večer proběhl slavnostní banket s padesáti hosty v hotelu „U Města Londýna“, pořádaný starostou a magistrátem. O zábavu se postarali i divadelníci a složili na Payera dokonce píseň na známou melodii. Druhý den se na Payerovu počest konalo slavnostní představení v teplickém divadle a posezení v šanovském Casinu, kde polárník živě vyprávěl o expedici.

Julius Payer se sice stal známou a populární osobností, avšak jeho pokusy o získání prostředků na financování dalších výprav ztroskotaly. Polární výprava v letech 1872–1874 se tak překvapivě stala jeho poslední velkou cestou. Koncem října 1874 požádal o propuštění z armády (mimo jiné šlo o reakci na zpochybňování výsledků polárních cest, které vycházelo především z vídeňských vojenských kruhů) a v prosinci téhož roku mu bylo vyhověno. Payer se stáhl do ústraní a horlivě zpracovával výsledky svých cest. Roku 1876 vyšlo v nebyvalém nákladu 60 000 výtisků jeho veliké dílo s názvem *Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874. Nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–1870 und der Polar-Expedition von 1871*, za něž byl povýšen do rytířského stavu: Julius von Payer. Kniha představuje množství

poznatků, vědeckých pozorování a měření shromážděných Payerem během polárních výprav. Zároveň je psána poutavě, perem citlivého milovníka přírody s pohledem malíře. Úctyhodných 802 stran textu doprovází 3 mapy a 146 ilustrací (dřevořezů) provedených podle Payerových kreseb v Arktidě. Julius Payer vycházel z vlastních skic pořízených během výpravy často v extrémních klimatických podmínkách. Příprava knihy zabrala autorovi necelé dva roky a spolupracoval při ní s malířem alpských motivů Adolfem Obermüllnerem. V českém překladu vyšlo dílo ve zkrácené verzi roku 1969 pod názvem *V ledovém zajetí*.

Patrně práce na ilustracích k cestopisu přiměla Payera k zásadnímu rozhodnutí – začal se intenzivně věnovat malířství. Změny nastaly také v jeho soukromém životě. Na rekonvalescenčním pobytu ve Františkových Lázních poznal manželku frankfurtského bankéře Fanny Kannovou, s níž po jejím rozvodu uzavřel sňatek. V roce 1877 se Payer přestěhoval do Frankfurtu nad Mohanem a na místním Städel Institutu zahájil studium malířství, jemuž se již dříve věnoval v Salzburgu. V letech 1880–1882 pokračoval ve studiu na Královské akademii výtvarných umění v Mnichově. V té době začal připravovat svou první samostatnou realizaci, čtyřdílný obrazový cyklus líčící tragédii polární výpravy Johna Franklina. Volba tohoto námětu nebyla náhodná – během Franklinovy arktické expedice, která se v květnu 1845 vydala hledat legendární Severozápadní průjezd, zahynulo všech 127 členů posádky. Julius Payer považoval za své poslání vzdát úctu všem padlým, méně šťastným předchůdcům. Osudnou událost zachytil do čtyř klíčových scén, kterým odpovídaly také názvy jednotlivých obrazů (zdroje uvádějí různé podoby názvů): *Franklinova smrt*, *Opuštění lodi*, *Bohoslužba na sněhu* a *Záliv smrti*. Jako první vznikl poslední obraz cyklu *Záliv smrti* (1883), který vzbudil největší pozornost a obdiv. Byl vystavován v galeriích metropolí tehdejší Evropy, roku 1886 také v galerii Ruch na Senovážném náměstí v Praze. Nakonec byl prodán do USA. Působí velmi autenticky, znázorňuje tragický konec Franklinovy polární expedice na ledové kře. Malíř se k námětu opakovaně vracel. V roce 1887 k *Zálivu smrti* namaloval repliku, která se nachází v České spořitelně v Teplicích. Další replika, tentokrát v kolosálních rozměrech 3,9 x 5,4 m, pochází z roku 1897 a je umístěna v sále Geofyzikálního ústavu AV ČR v Praze.

V roce 1883 se J. Payer přestěhoval s rodinou do Paříže, kde navštěvoval slavný ateliér realistické malby Mihály Munkácsyho. V té době vznikla další plátina jeho polárního cyklu: *Opuštění lodi*, *Bohoslužba na sněhu* a *Franklinova smrt*. Obrazy byly oceněny na různých světových výstavách (na pařížském Salonu získaly Zlatou medaili). Rozhodující podíl na Payerově rychlém uměleckém vzestupu měl především galerista a rakouský obchodník s uměním Charles Sedelmeyer, který pracoval se střeoevropskými malíři a dokázal je velmi úspěšně prosadit na mezinárodním trhu s uměním. Díky jeho péči se Payerovy obrazy pravidelně objevovaly na prestižních přehlídkách. Paříž, v níž Julius Payer působil jako módní a populární malíř, však představovala jeho poslední slavnou životní etapu. Radost z úspěchu mu nečekaně překazila zdravotní komplikace – v roce 1884 přišel

kvůli infekci po operaci ječného zrna o levé oko. Malovat však nepřestal, po kratší pauze pokračoval dál. Problémy se objevily také v jeho osobním životě. Citlivý a pracovitý muž, oddaný malířské tvorbě, totiž nesdílel vášeň své ženy pro veselý společenský život. Přestože se mu v Paříži narodily dvě děti, syn Julius a dcera Alice, jeho manželství se rozpadlo. Vzájemné odcizení manželů vyvrcholilo Payerovým odchodem v roce 1890 – manželku i děti zanechal v Paříži a sám se natrvalo odstěhoval do Vídně. Už nikdy svou rodinu nespatriil (s dětmi byl dlouho v písemném kontaktu, ten ale časem ustal).

Ve Vídni založil J. Payer malířskou školu pro mladé dámy, proslul i svými přednáškami. Během osmnácti let měl 1228 přednášek, většinou s polární tematikou a malířským znázorněním polárních krajin. V roce 1892 vznikl jeho nejznámější obraz *Nikdy zpět!*, který namaloval na zakázku císaře Františka Josefa I. Obraz o rozměrech 4 x 3,5 m zachycuje scénu ze zpáteční cesty Weyprecht-Payerovy výpravy do Evropy v létě 1874. Název vznikl podle památného rozkazu Karla Weyprechta „Nikdy zpět!“ (vedoucí výpravy tak přesvědčoval své vyčerpané druhy, že záchranu představuje další pochod na jih, kdežto návrat na loď, jak někteří chtěli, by znamenal záhubu). Olejomalba sklídila velký úspěch. Další rozměrné plátno si u Payera objednal hrabě Hans Wilczek, který patřil mezi hlavní mecenáše tehdejší výpravy. Velký obraz znázorňující vybudování pomocného skladiště potravin na pobřeží Nové Země v srpnu 1872 byl určen pro výzdobu jeho knihovny na zámku Seebarn u Korneuburgu.

Ve Vídni nakreslil Payer několik dalších obrazů. Jeho dvacetileté vzpomínky na Arktidu ale stále více slábly a hrozilo nebezpečí, že se do nich bude vkrádat fantazie a papírová rutina. K další malířské práci proto potřeboval obnovit své zážitky. Roku 1895 vypracoval plán na malířskou polární expedici ke grónským fjordům, jíž by se účastnilo více umělců. Chystaný projekt se však nikdy neuskutečnil. Payer pro svůj plán nezískal potřebné příznivce a finance, svět se měnil a zapomínal. Zatrpklý, tolikrát zklamaný a stárnoucí umělec odešel do ústraní. Živil se soukromým vyučováním malířství, ve svém oboru (učitel zeměpisu a dějepisu) nenalezl stálé zaměstnání. V roce 1899 mu byla přiznána penze z milosti ve výši 400 zlatých ročně. Skromný malíř si přesto dokázal ušetřit na cesty za tužbami svého mládí, léto trávil v Alpách u Bledského jezera. Zde jej v květnu 1912 postihla mozková mrtvice, po níž částečně ochrnul a ztratil řeč. Uzavřený před světem, bezmocný a němý žil ještě několik let. Zemřel 29. srpna 1915 během letního pobytu v Bledu (tehdy Veldesu) a 4. září 1915 byl pohřben do čestného hrobu ve Vídni.

Přestože se Julius Payer pro malířství rozhodl až v druhé polovině svého života, uměleckou činností se proslavil stejně jako polárními objevy. Kromě olejů na plátně maloval také fresky a kresby, které (převedené na xylografie) publikoval ve svém cestopise. Dodnes je vnímán jako největší realistický malíř polárních krajin a témat spojených s polárními výpravami. Jeho výtvarné dílo je obsáhlé a špatně se v něm orientuje, protože je roztroušeno do různých veřejných a soukromých sbírek řady evropských měst i USA. Některá témata navíc autor zpracoval v několika replikách.

K nepřehlednosti přispívá i to, že určité názvy se opakují či obměňují u několika obrazů. Nejznámější Payerova díla se nachází v Rakousku, např. obraz *Nikdy zpět!* visí v zasedací síni filozofické fakulty vídeňské univerzity. V Čechách jsou známy čtyři jeho obrazy, tři z nich jsou v Teplicích a jeden v Praze. Z teplických je nejznámější *Návrat ze Země Františka Josefa* (olej na plátně). Obraz je autorem podepsán, nese letopočet 1898 a je uložený v Regionálním muzeu. Další dva obrazy se nachází v České spořitelně v Teplicích. Menší olej *Expediční loď Tegetthoff v měsíční noci* je ve špatném stavu, Payerův podpis nebyl zjištěn, jeho autorství je však velmi pravděpodobné. Obraz *Záliv smrti* (nazvaný též *Polární katastrofa*) má Payerovo věnování „Mé milé ženě“ a vročení 1887. V Geofyzikálním ústavu AV ČR v Praze je uchováván velký obraz s motivem *Záliv smrti* z roku 1897.

Teplický rodák Julius Payer zůstává největším badatelem v Arktidě pocházejícím z Čech a nejslavnějším malířem polárních krajin vůbec.

(Zpracovala: Lenka Štolfová)